

**AGNIESZKA BAER-NAWROCKA
EWA KIRYLUK-DRYJSKA**

DOCHODOTWÓRCZA ROLA ROLNICTWA W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ – ANALIZA DYNAMICZNA¹

Streszczenie: Celem artykułu jest ocena zmian dochodów rolniczych w krajach Unii Europejskiej zarówno z perspektywy gospodarki ogółem jak i przedsiębiorców rolnych. Zakres czasowy analizy opartej na danych Eurostat obejmuje lata 2000–2013/2015. Jak wynika z przeprowadzonych badań, w większości spośród państw UE-12 wzrostowi poziomowi rozwoju gospodarczego towarzyszył wzrost wartości dodanej tworzonej w rolnictwie i spadek udziału tego sektora w tworzeniu PKB. Jednocześnie następowała poprawa sytuacji dochodów producentów rolnych. Przeciwnie zjawisko wystąpiło w krajach Europy Południowej gdzie spadkowi udziału rolnictwa w generowaniu dochodu narodowego i wartości dodanej tworzonej w tym sektorze towarzyszyło zmniejszanie się poziomu dochodów osiąganych przez producentów rolnych. Z kolei dobra kondycja rolnictwa jako gałęzi gospodarki narodowej przy występowaniu trudności dochodowych producentów rolnych miała miejsce w krajach Beneluksu.

Słowa kluczowe: wartość dodana, produkcja, rolnictwo, dochody rolnicze, Unia Europejska.

1. WSTĘP

Wyżywieniowa funkcja rolnictwa od początków jego istnienia wyznacza mu strategiczne miejsce wśród innych sektorów gospodarki. Nie mniej ważna jest jego społeczna funkcja, a w obliczu narastających problemów ekologicznych komplementarną stała się również funkcja związana z redukcją kosztów zewnętrznych oraz wytwarzaniem dóbr publicznych o charakterze środowiskowym². Doświadczenia

¹ Artykuł powstał w ramach grantu badawczego finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS4/02837.

² A. Sadowski, *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Poznań 2012 s. 158–174; W. Poczta, *Możliwości trwałego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa – refleksje na tle Deklaracji Warszawskiej*, [w:] Ł. Hardt, D. Milczarek-Andrzejewska (red.) *Ekonomia jest piękna?* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015, s. 423–438.

wielu państw pokazują, że wraz z rozwojem gospodarczym dział ten zmienia swój tradycyjny, rolniczy charakter na bardziej przemysłowy. Dzieje się to przy jednoczesnym zmniejszaniu się udziału rolnictwa w gospodarce narodowej. Kraje, gdzie rolnictwo przeważa w tworzeniu PKB oraz zatrudnieniu są zazwyczaj krajami ubogimi, często borykającymi się z problemami wyżywieniowymi³. Nie oznacza to jednak, że na wyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego rolnictwo traci swoją wagę. Jak podkreśla Woś (2001, s. 23) „(...) *nie można sobie wyobrazić rozwiniętej gospodarki jakiegokolwiek kraju bez nowoczesnego (pod względem technicznym i społecznym) rolnictwa*. Sektor ten jest również podstawą życia i utrzymania ludności. Rola rolnictwa jako źródła środków służących temu celowi jest o tyle bardziej złożona niż w innych sektorach, że w rolnictwie występuje prawidłowość niewydolności dochodowej, wynikająca z naturalnych i ekonomicznych uwarunkowań alokacji czynników produkcji oraz deprecjacji rolnictwa przez mechanizm rynkowy⁴. Nakłada się na to kwestia różnego pomiaru dochodów w rolnictwie. Biorąc pod uwagę różne ujęcia dochodów (makro lub mikroekonomiczne), rodzaj źródła danych empirycznych czy sposób liczenia podstawowych wskaźników dochodowych, można wyróżnić szeroką gamę kategorii ekonomicznych opisujących sytuację dochodową ludności związanej z rolnictwem⁵.

Dochody rolnicze niezmiennie stanowią przedmiot żywego zainteresowania społecznego wielu ekonomistów rolnych. Jak stwierdza Zegar (2008, s. 8) *kwestia dochodów nadal wymaga bacznej obserwacji i działań, ponieważ pojawiają się nowe uwarunkowania i zagrożenia*. Biorąc pod uwagę powyższe celem artykułu jest ocena zmian poziomu dochodów generowanych w sektorze rolnym w krajach Unii Europejskiej w latach 2000–2013/15 zarówno z perspektywy całej gospodarki jak i producentów rolnych. Analizie poddano również wybrane czynniki determinujące sytuację dochodową w sektorze rolnym. Wśród nich wskazano na zmiany w produkcji rolnej i zużyciu pośrednim oraz poziomie dotacji dla sektora rolnego.

³ J. Sachs, *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, Wydawnictwo PWN Warszawa 2009, s. 206–209; J. Gudowski, *Rolnictwo w teorii i praktyce rozwoju gospodarczego*, [w:] R. Piasecki (red.) *Ekonomia rozwoju*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2011, s. 155; F. Tomczak, *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2004, s. 204–207.

⁴ A. Czyżewski, *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolnego*, [w:] A. Czyżewski (red.) *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej, ujęcie makro- mikroekonomiczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2007, s. 15–56; Jest to skutek kilku czynników. Wśród nich wymienia się (Czyżewski 2007): 1) ograniczony popyt na produkty rolno-żywnościowe oraz jego niską elastyczność względem dochodów, 2) większe tempo wzrostu podaży produktów rolno-żywnościowych niż popytu 3) długi okres zwrotu zainwestowanego kapitału, 4) specyfikę czynnika ziemi jako czynnika produkcji, 5) stosowanie liberalnego podejścia w procesie równoważenia rynku.

⁵ J.S. Zegar, *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Wyd. IERiGŻ, Warszawa 2008.

2. MATERIAŁY I METODYKA

W odniesieniu do dochodów rolniczych w krajach Unii Europejskiej bazę porównywalnych danych udostępnia Eurostat. Dyskusję na temat przyjętej przez ten Urząd koncepcji obliczania dochodów rolniczych i stosowania jej do oceny realizacji celu WPR jakim jest „zapewnienie odpowiedniego poziomu życia ludności wiejskiej” przeprowadzają Hill i Bradley (2015, s. 15). Autorzy podkreślają, że najbardziej odpowiednim miernikiem w tej ocenie byłby dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników⁶. Jednak mimo podejmowania prób zbierania takich danych na poziomie UE, nie istnieje obecnie sprawnie działający ujednolicony system dostarczający informacje o dochodach w tego typu gospodarstwach.

O ile dyskusyjny może pozostawać fakt oceny standardu życia rodzin rolniczych jedynie przez pryzmat dochodów z działalności rolniczej, o tyle użycie danych makroekonomicznych do oceny dochodotwórczej roli rolnictwa wydaje się uzasadnione. Stąd podjęte badania oparte zostały na danych Urzędu Statystycznego Unii Europejskiej systematyzowanych w ramach rachunków narodowych i rachunku sektorowego dla rolnictwa. Umożliwia to jednoczesne wnioskowanie o dochodotwórczej roli rolnictwa w gospodarce narodowej jak i z punktu widzenia producentów rolnych. W ramach systemu rachunków narodowych rolnictwo ujęte jest jako sekcja gospodarki narodowej. Udział poszczególnych sektorów gospodarki (w tym rolnictwa) w tworzeniu dochodu narodowego, określany jest na podstawie zagregowanej wartości dodanej wytwarzanej w danym sektorze. W rachunku sektorowym reprezentowanym przez Rachunki Ekonomiczne dla Rolnictwa, możliwe jest natomiast ustalenie dochodu przedsiębiorcy rolnego. Kategoria ta zawiera wynagrodzenie nieodpłatnej siły roboczej (w tym pracę własną rolnika), wynagrodzenie z tytułu gruntów własnych oraz zysk z wykorzystania kapitału. Z kolei w przypadku przedsiębiorstw osób prawnych, których działalność opiera się na najemnej sile roboczej, kategoria ta nie uwzględnia dochodu z pracy (wynagrodzenie za pracę obejmują koszty pracy najemnej)⁷.

W celu wyeliminowania wahań sezonowych posłużono się wielkościami średnimi dla trzech lat.

3. DOCHODY SEKTORA ROLNEGO W ŚWIETLE RACHUNKÓW NARODOWYCH

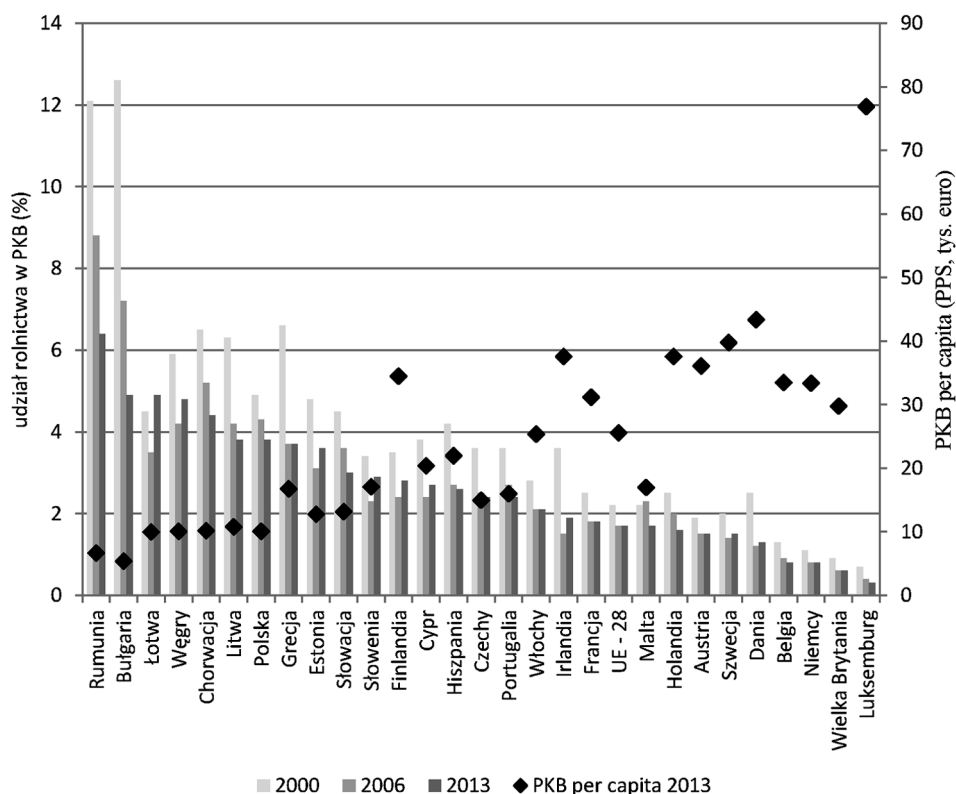
W latach 2000–2013 roku udział rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego w państwach UE-28 zmniejszył się (rys. 1). Skala tej zmiany była największa w krajach o wyjściowo najwyższym wskaźniku i dotyczyła takich państw jak Buł-

⁶ Hill i Bradley (2015) argumentują to tym, że nadwyżka ekonomiczna z działalności rolniczej to w większości przypadków tylko część dochodów w gospodarstwach domowych rolników, a właśnie dochód pozostający do dyspozycji jest głównym wyznacznikiem standardu życia rodzin rolniczych.

⁷ *Manual on the economic accounts for agriculture and forestry EAA/EEAF 97*, Rev. 1.1, 2000. Luxemburg: European Communities, s. 88.

garia, Rumunia ale również Grecji. Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 1, w większości państw zmniejszanie roli rolnictwa w gospodarce narodowej do 2008 roku było konsekwencją niższego przyrostu produkcji globalnej i wartości dodanej wytwarzanych w tym sektorze w porównaniu do całej gospodarki narodowej. Stanowi to potwierdzenie ogólnej prawidłowości rozwoju gospodarczego⁸. Poza naturalnymi barierami rozwoju produkcji rolnej wynikającymi z udziału w niej organizmów żywych, zjawisko to znajduje uzasadnienie w dwóch teoriach. Pierwsza z nich, mająca charakter popytowy, nawiązuje do niskiej elastyczności dochodowej i cenowej popytu na produkty rolne. Z kolei druga teoria, o charakterze produkcyjno-podażowym, doszukuje się przyczyn w dysproporcji pomiędzy produktywnością pracy w rolnictwie i pozostałych działach gospodarki.

Rysunek 1. Udział rolnictwa w Produkcie Krajowym Brutto (%) oraz Produkt Krajowy Brutto na mieszkańca (PPS, euro) w krajach Unii Europejskiej

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych Eurostat 2016.

W latach 2008–2010 w państwach UE widoczne jest wyraźne spowolnienie przyrostu produkcji globalnej, przy czym w gospodarce ogółem spowolnienie to

⁸ Woś (2001, s. 23) dowodzi, że jest to proces powszechny zwłaszcza w krajach, które przechodzą fazę głębokich zmian strukturalnych.

było większe niż rolnictwie. W rezultacie poziom wzrostu produkcji globalnej w rolnictwie przewyższył wzrost w gospodarce narodowej. Można zatem wnioskować, że po pierwsze kryzys finansowy, który miał miejsce w tym okresie w większym stopniu wpłynął na zahamowanie rozwoju pozarolniczych sektorów gospodarki w krajach Unii Europejskiej. Po drugie, szeroki zakres interwencji i instrumentów WPR nie eliminuje wpływu ogólnoeconomicznej sytuacji na rynkach światowych na sektor rolny w Unii Europejskiej, choć jak podkreślają Czyżewski i Grzelak (2011) jego reakcje na zjawiska kryzysowe są nieco odmienne niż w innych sektorach gospodarki a stopień transmisji cen światowych na rynki krajowe zależy od poziomu integracji danego rynku. Badania Kowalskiego i Rembisza (2010) oraz Urbana (2012) dowodzą, że skutki ogólnoswiatowego kryzysu gospodarczego w relatywnie mniejszym stopniu dotknęły polski sektor żywnościowy i całą gospodarkę.

Największy wzrost produkcji globalnej, a w konsekwencji wartości dodanej brutto w analizowanym okresie, zarówno w odniesieniu do gospodarki ogółem jak i rolnictwa, widoczny jest zwłaszcza w krajach UE-12. Niewątpliwie ma to związek z przystąpieniem tych państw do UE i zwiększeniem transferów z budżetu wspólnotowego po 2004 roku. Z kolei nieznaczna tendencja malejąca wartości dodanej wytwarzanej przez rolnictwo w ostatnim dziesięcioleciu występuje w Grecji, Hiszpanii i Portugalii. Wielu autorów między innymi Kamiński (2013) wskazuje, że są to kraje w których skutki kryzysu uwidoczniły się najsilniej spośród państw UE. W efekcie w państwach tych w największym stopniu widoczne jest pogorszenie się relacji zużycia pośredniego do produkcji globalnej w rolnictwie. Warto jednocześnie zaznaczyć, że zwiększenie nakładochłonności w rolnictwie widoczne jest w niemal wszystkich państwach UE zwłaszcza w latach 2008–2010, co zwiększyło dysproporcje pomiędzy sektorem rolnym a gospodarką ogółem w tym obszarze.

Przedstawione dane dowodzą również prawidłowości, że w krajach o relatywnie niższym poziomie PKB na mieszkańca udział rolnictwa w wartości dodanej ogółem kształtuje się na poziomie wyższym aniżeli w bardziej rozwiniętych pod względem ekonomicznym (rys. 1). W celu zbadania związku pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego kraju (mierzonym wielkością PKB *per capita*) a udziałem rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego posłużono się współczynnikiem korelacji liniowej Persony, który w badanej grupie państw wyniósł $r = -0,78$, co wskazuje na silny ujemny związek pomiędzy badanymi wielkościami. Państwem o najwyższym poziomie PKB na jednego mieszkańca jest Luksemburg, który dysponuje ponad 2,5-krotnie wyższymi środkami *per capita* niż średnio we Wspólnocie. W dalszej kolejności, choć z niemal o połowę niższym wskaźnikiem są Holandia, Irlandia oraz Austria. Jednocześnie w wymienionych państwach udział rolnictwa w tworzeniu PKB jest niewielki i oscyluje w granicach od 0,3% w Luksemburgu do 1,9% w Irlandii. Z kolei w krajach o najniższym w UE dochodzie narodowym w przeliczeniu na jednego mieszkańca (Bułgaria, Rumunia, Chorwacja, Łotwa) udział ten kształtuje się na poziomie 4,4–6,4%⁹.

⁹ Por. A. Mrówczyńska-Kamińska, *Znaczenie agrobiznesu w gospodarce narodowej w krajach Unii Europejskiej*, „Gospodarka narodowa” 2013, vol. 3 (259), s. 79–100.

Tabela 1. Dynamika produkcji globalnej i wartości dodanej brutto w gospodarce ogółem oraz rolnictwie w krajach Unii Europejskiej (na podstawie cen bieżących)

Kraje	WDB w gospodarce ogółem 2011–2013			WDB w rolnictwie 2011–2013			Produkcja globalna w gospodarce ogółem 2011–2013			Produkcja globalna rolnictwa 2011–2013			Relacja zużycia pośredniego do produkcji globalnej w gospodarce ogółem			Relacja zużycia pośredniego do produkcji globalnej w rolnictwie			
	2000–2002 =100	2004–2006 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2004–2006 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2004–2006 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2004–2006 =100	2008–2010 =100	2000–2002	2004–2006	2008–2010	2000–2002	2004–2006	2008–2010	2011–2013
Unia Europejska – 28	134,0	115,4	105,2	104,0	106,8	108,0	138,6	117,5	105,8	124,3	120,5	111,5	0,51	0,52	0,52	0,50	0,53	0,57	0,57
Belgia	144,3	123,6	108,0	85,0	99,8	109,9	149,6	129,3	111,7	133,3	129,2	117,1	0,56	0,57	0,58	0,61	0,63	0,70	0,72
Bulgaria	248,3	172,1	112,5	109,8	107,4	105,4	269,9	166,8	110,1	142,6	130,0	104,7	0,56	0,61	0,60	0,52	0,55	0,62	0,61
Czechy	205,8	144,4	101,9	146,4	132,1	122,0	224,6	149,6	105,6	185,3	166,4	131,7	0,59	0,61	0,62	0,57	0,58	0,63	0,61
Dania	137,3	119,7	106,1	77,8	114,4	130,6	144,9	123,1	106,7	124,1	134,7	122,5	0,49	0,50	0,51	0,58	0,67	0,75	0,68
Niemcy	126,8	118,1	109,2	92,2	105,6	104,8	135,0	122,6	110,0	120,3	124,9	112,1	0,49	0,50	0,51	0,53	0,58	0,62	0,62
Estonia	244,4	150,9	116,3	212,7	171,3	159,7	253,8	157,7	124,4	204,5	166,3	142,3	0,57	0,57	0,55	0,60	0,60	0,64	0,60
Irlandia	140,7	103,2	98,3	79,7	98,6	128,3	142,7	99,8	92,0	124,3	126,3	125,4	0,56	0,58	0,59	0,59	0,67	0,77	0,71
Grecja	131,7	98,2	84,7	72,9	76,1	93,7	122,3	93,1	82,3	95,3	94,5	101,3	0,46	0,45	0,44	0,38	0,39	0,45	0,50
Hiszpania	153,5	116,0	97,0	95,0	95,9	97,9	149,4	105,9	93,3	113,7	109,1	105,5	0,52	0,55	0,52	0,39	0,41	0,44	0,47
Francja	135,8	117,9	105,5	105,6	113,9	116,2	137,3	119,3	106,6	118,4	118,8	111,9	0,49	0,49	0,49	0,56	0,59	0,62	0,62
Chorwacja	173,4	120,8	95,0	122,7	104,5	86,3	171,7	116,4	94,4	119,8	106,6	91,5	0,51	0,52	0,51	0,52	0,50	0,49	0,51

cd. tabeli 1.

Włochy	125,0	108,6	100,9	95,7	97,4	106,3	125,5	107,9	100,7	114,0	112,0	110,4	0,53	0,54	0,54	0,54	0,37	0,39	0,45	0,44
Cypr	162,6	129,2	103,0	110,5	120,0	112,0	161,9	130,2	102,0	125,8	124,7	112,3	0,47	0,46	0,47	0,46	0,44	0,49	0,49	0,49
Łotwa	238,7	165,8	110,2	263,5	214,8	143,0	247,4	157,9	110,3	229,7	174,3	127,0	0,54	0,56	0,56	0,57	0,56	0,59	0,62	0,69
Litwa	242,1	155,1	113,8	164,8	133,0	134,9	256,3	161,6	115,1	219,7	169,7	132,5	0,47	0,48	0,49	0,49	0,53	0,55	0,65	0,62
Luksemburg	189,9	142,1	115,5	92,1	99,7	118,1	233,1	165,4	122,2	140,7	137,4	120,8	0,62	0,66	0,69	0,70	0,49	0,60	0,71	0,70
Węgry	159,9	110,5	99,5	138,4	114,9	125,9	164,9	114,3	100,8	126,1	115,2	115,1	0,58	0,57	0,58	0,59	0,62	0,58	0,61	0,58
Malta	151,7	141,8	113,3	101,6	97,5	112,8	199,4	174,0	119,4	131,3	114,2	106,1	0,60	0,61	0,67	0,68	0,48	0,54	0,63	0,62
Holandia	136,2	117,7	103,3	95,5	97,8	102,3	141,9	123,7	106,6	129,8	124,8	109,4	0,52	0,51	0,52	0,53	0,56	0,58	0,63	0,65
Austria	143,3	124,6	108,9	121,7	126,1	117,4	157,3	130,7	110,4	131,3	131,0	116,0	0,48	0,50	0,52	0,53	0,52	0,54	0,57	0,56
Polska	187,0	158,8	111,4	149,9	134,2	117,8	210,4	163,6	112,6	194,5	155,2	120,0	0,55	0,56	0,56	0,56	0,67	0,62	0,63	0,63
Portugalia	124,7	109,3	97,8	84,6	88,8	97,4	122,7	107,0	95,9	109,6	108,2	104,3	0,54	0,53	0,52	0,52	0,45	0,48	0,54	0,58
Rumunia	292,8	167,8	103,8	144,8	104,5	95,8	318,0	181,9	111,9	155,2	108,2	96,1	0,53	0,53	0,53	0,57	0,48	0,49	0,55	0,52
Słowenia	154,1	121,6	98,0	133,9	134,5	114,5	158,2	123,3	97,8	116,8	114,7	107,1	0,54	0,54	0,55	0,55	0,52	0,53	0,58	0,57
Słowacja	299,6	184,4	110,1	196,3	156,6	101,0	300,1	189,7	114,3	201,3	161,0	113,7	0,61	0,60	0,59	0,61	0,56	0,55	0,52	0,50
Finlandia	136,2	119,5	105,5	115,9	125,5	105,4	145,8	123,6	107,4	128,1	125,1	115,1	0,52	0,54	0,54	0,55	0,47	0,52	0,49	0,49
Szwecja	154,0	133,9	124,8	123,6	142,4	118,4	152,2	132,6	121,6	135,8	141,8	120,5	0,51	0,51	0,52	0,51	0,43	0,48	0,48	0,49
Wielka Brytania	111,3	98,4	106,8	87,1	93,6	108,6	114,7	103,0	109,4	105,9	109,5	111,2	0,50	0,49	0,50	0,50	0,55	0,56	0,61	0,62

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych Eurostat 2016.

4. DOCHODY ROLNICZE W UJĘCIU SEKTOROWYM

Jak wcześniej wspomniano, na podstawie Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa można określić wyniki produkcyjno-ekonomiczne przedsiębiorców rolnych. W latach 2000–2013 wzrost dochodów rolniczych, zarówno w ujęciu nominalnym jak i realnym, odnotowano głównie w nowych państwach członkowskich (tab. 2 i 3). W rolnictwie polskim średni poziom dochodów przedsiębiorców rolnych był ponad 3-krotnie wyższy niż w okresie 2000–2002. Podobna skala zmian wystąpiła jeszcze w krajach bałtyckich i w rolnictwie węgierskim. Skokowy wzrost, podobnie jak w pozostałych państwach, miał miejsce zwłaszcza tuż po 2004 roku co wiązało się przede wszystkim z wprowadzeniem w rolnictwie dopłat bezpośrednich jak również z wyższymi cenami produktów rolnych jakie otrzymywali producenci w ramach JRE¹⁰. W kolejnych latach przyrost ten w grupie państw UE-12 był już wprawdzie wolniejszy ale wciąż, mimo kryzysu gospodarczego¹¹, miał miejsce. Dopiero w latach 2014–2015 w niektórych krajach nastąpiło obniżenie się poziomu nominalnych dochodów w sektorze rolnym w porównaniu do lat 2011–2013. Sytuacja ta miała miejsce również w Polsce, a przyczynił się do tego niekorzystny wskaźnik nożyc cen dla producentów rolnych.

O ile w grupie nowych krajów członkowskich w analizowanym okresie wyniki ekonomiczne przedsiębiorców rolnych w ujęciu nominalnym poprawiły się, o tyle w wielu

spośród państw UE-15 poziom dochodów rolniczych w 2011–2013 był niższy niż w latach wcześniejszych. Sytuacja ta dotyczyła zarówno państw gdzie dominuje rolnictwo wysokointensywne (kraje Beneluksu) jak i krajów o mniej intensywnych formach gospodarowania (kraje południowej Europy). Spośród państw UE-15 tendencję wzrostową dochodów w sektorze rolnym do 2013 roku odnotowano jedynie w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Austrii. Z kolei w latach 2014–2015, podobnie jak w rolnictwie polskim, ich poziom obniżył się w rolnictwie niemieckim i austriackim na skutek pogorszenia warunków wymiany dla rolnictwa.

Oceniając zmienność dochodów można powiedzieć, że średnio na poziomie Unii Europejskiej jest ona stosunkowo niska (współczynnik zmienności na poziomie 9,5%), co może wskazywać na skuteczność podejmowanych działań w ramach WPR w kierunku stabilności sytuacji ekonomicznej producentów rolnych w latach 2000–2015. Różny poziom współczynnika w poszczególnych krajach członkowskich z jednej strony związany jest odmiennością struktur wytwórczych

¹⁰ E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Poznań 2014, s. 81.

¹¹ Już w połowie 2008 roku, po dużym wzroście w latach 2006–2008, zaczęto odnotowywać stały spadek cen produktów rolnych, zwłaszcza produktów roślinnych. Równolegle recesja gospodarki światowej spowodowała stagnację w światowym spożyciu żywności i międzynarodowym handlu produktami rolnymi. Czynniki te wywołały brak równowagi popytu i podaży na rynkach produktów rolnych (Massot Marti A., 2009, s. 6).

w rolnictwie, a z drugiej strony z kierunkiem produkcji. Podmioty większe w sytuacji obniżenia cen mogą bowiem korzystać z efektu skali produkcji, co łagodzi zmiany w poziomie osiągniętych dochodów. Ponadto mniejsze wahania dochodów występują w krajach z dużym udziałem plantacji trwałych i warzyw (Grecja, Hiszpania, Portugalia). Wyższa zmienność dochodów dotyczy natomiast podmiotów w tych państwach gdzie trzonem produkcji roślinnej jest produkcja zbóż i roślin oleistych. W odniesieniu do tych produktów na rynku światowym notowane są największe wahania cen.

Różnice między kierunkiem zmian w poziomie dochodów generowanych w sektorze rolnym krajów UE widoczne są zwłaszcza przy analizie ich poziomu oraz uwarunkowań w ujęciu realnym w latach 2011–2013 w relacji do 2000–2002 (rys 2). Na jej podstawie można powiedzieć, że **po pierwsze** w niemal wszystkich państwach, w których dochody w sektorze rolnym wzrosły, przyczynił się do tego wzrost wartości produkcji (wyjątkiem jest Słowenia) głównie na skutek zwiększenia jej wolumenu. W ujęciu względnym w największym stopniu wzrósł on na Litwie, Łotwie, w Estonii i Polsce. Ponadto, w państwach takich jak Wielka Brytania, Polska, Węgry, Łotwa i Rumunia wzrost realnej wartości produkcji dodatkowo determinowany był wzrostem cen produktów rolnych¹². Co ciekawe, jedynie w rolnictwie polskim i litewskim wzrost realnej wartości zużycia pośredniego był mniejszy aniżeli wzrost realnej wartości produkcji podczas gdy w pozostałych państwach miała miejsce sytuacja odwrotna. Jednakże jak wcześniej wskazano rozstrzygający wpływ na poziom uzyskiwanego dochodu w nowych państwach członkowskich miało objęcie rolnictwa tych państw instrumentami WPR. Wyróżnione w tej grupie kraje charakteryzowały się dużym wzrostem dotacji ogółem, przy czym największy dotyczył Polski. **Po drugie** w rolnictwie Austrii, Holandii, Luksemburga, krajów skandynawskich i Irlandii spadkowi dochodów towarzyszył wzrost wartości realnej produkcji, ale przy znaczeniu większym wzrosła realna wartość zużycia pośredniego. W krajach tych średni wolumen produkcji w latach 2011–2013 z reguły był większy niż w latach 2000–2002 jednak jednocześnie pogarszały się warunki wymiany dla rolnictwa. Dodatkowo zmniejszył się w ujęciu realnym transfer środków finansowych kierowany do rolnictwa tych państw (za wyjątkiem Irlandii i Holandii). **Po trzecie** spadek realnej wartości produkcji odnotowano w rolnictwie francuskim, belgijskim oraz krajów na południu Europy. Obniżenie realnej wartości produkcji rolnej w tych ostatnich wynikało głównie z relatywnie największych spadków cen na produkty rolne, ale również spadku wolumenu produkcji. Wyjątek stanowiła Hiszpania gdzie w badanym okresie produkcja wzrosła o około 13%. Podobny wzrost produkcji odnotowano również w rolnictwie belgijskim. W obu przypadkach o mniejszej wartości produkcji zdecydował spadek cen produktów rolnych. Jednocześnie we wszystkich krajach z tej grupy miał miejsce wzrost realnej wartości zużycia, co

¹² Warto jednak zaznaczyć, że lata 1998–2003 to w rolnictwie polskim okres dekonjunktury przejawiający się między innymi niskimi cenami większości produktów rolnych, co potęguje efekt cenowy po akcesji w UE.

Tabela 2. Dynamika dochodów przedsiębiorców rolnych i dopłat w krajach Unii Europejskiej (na podstawie cen bieżących)

Kraj	Dochody (w latach 2011–2013)				Współczynnik zmienności dochodów w latach 2000–2015 (%)	Dopłaty (w latach 2011–2013)				Udział dopłat w dochodzie			
	mln euro	2000– 2002 =100	2008– 2010 =100	2014– 2015 =100		mln euro	2000– 2002 =100	2008– 2010 =100	2014– 2015 =100	2000– 2002	2008– 2010	2011– 2013	2014– 2015
Unia Euro- pejska – 28	98 083,0	118,9	123,8	106,7	9,5	56 857,6	137,5	100,7	99,7	50,1	71,3	58,0	58,0
Belgia	1 165,8	93,6	99,6	142,5	21,3	730,3	175,4	93,8	101,5	33,9	67,5	63,6	62,6
Bulgaria	1 326,6	89,9	96,0	96,1	14,2	861,9	2 610,1	140,7	87,9	2,0	39,0	57,1	65,0
Czechy	659,4	-6 744,9	242,3	91,2	86,2	1 175,6	603,3	101,2	97,5	.	416,3	173,8	178,3
Dania	722,4	138,0	-90,3	164,3	316,3	1 021,8	120,1	97,8	99,9	162,5	-130,6	141,4	141,4
Niemcy	9 507,3	181,6	154,1	140,5	36,1	7 615,0	132,9	104,5	96,1	105,2	113,5	77,0	80,1
Estonia	269,0	284,7	207,6	123,1	42,7	170,2	817,8	124,7	110,8	24,4	116,7	70,1	63,3
Irlandia	1 879,3	101,8	148,5	89,3	17,5	1 623,1	126,5	94,4	109,5	76,2	148,8	94,6	86,4
Grecja	4 655,9	80,3	88,5	94,8	8,1	2 633,8	117,0	89,0	106,2	41,2	59,7	60,1	56,6
Hiszpania	16 973,7	95,8	101,7	103,1	8,5	6 432,1	113,7	95,4	101,5	32,4	41,0	38,4	37,9
Francja	13 719,0	98,3	124,2	99,8	16,0	9 474,2	108,5	97,1	99,9	62,5	88,3	69,0	69,1
Chorwacja	699,4	.	76,7	105,8	15,4	324,4	.	79,2	94,8	.	42,6	44,0	46,4
Włochy	12 726,9	83,8	131,2	90,6	19,2	5 734,0	99,8	97,1	87,7	33,2	53,4	39,5	45,1

cd. tabeli 2.

Cypr	238,5	.	110,7	97,8	58,2	71,6	1 692,8	104,8	59,0	.	18,7	17,7	30,0
Łotwa	306,0	231,2	120,5	113,5	30,7	315,8	1 189,7	106,2	86,9	17,4	101,8	89,7	103,2
Litwa	639,6	392,6	201,8	107,9	50,5	440,8	1 323,0	114,5	85,7	17,5	104,0	59,0	68,9
Luksemburg	49,0	57,6	142,4	155,4	42,7	70,9	128,8	106,8	97,5	63,1	188,0	141,0	144,6
Węgry	2 149,2	316,6	164,7	90,5	47,1	1 757,4	689,1	127,4	92,2	34,6	97,5	75,4	81,8
Malta	61,5	105,0	98,0	94,4	8,1	20,4	1 216,7	91,7	96,3	2,8	34,1	31,9	33,1
Holandia	2 498,0	74,9	108,9	94,2	22,3	1 104,0	191,8	108,7	107,1	18,5	47,4	47,4	44,2
Austria	2 003,1	114,4	109,3	129,6	11,8	1 469,4	103,6	98,8	109,8	88,9	89,1	80,6	73,4
Polska	9 320,4	364,1	135,4	108,9	43,3	4 081,0	1 891,4	111,7	106,5	9,0	56,6	46,7	43,8
Portugalia	1 352,2	74,6	89,7	88,6	13,7	841,4	129,0	100,6	111,8	40,2	62,0	69,6	62,2
Rumunia	5 262,9	160,2	161,9	108,8	27,6	1 676,5	556,4	129,6	79,8	7,3	31,8	25,4	31,9
Słowenia	332,3	134,9	107,1	81,5	19,4	251,7	233,9	98,5	101,4	44,3	83,5	76,8	75,8
Słowacja	74,3	177,2	184,3	132,5	97,3	496,5	250,7	92,5	96,6	456,2	1286,1	645,5	667,9
Finlandia	1 277,5	96,8	106,1	298,7	27,0	1 986,2	105,7	98,2	106,0	150,9	178,2	164,8	155,5
Szwecja	733,9	113,6	99,9	100,2	19,7	1 052,8	117,8	107,9	104,7	144,8	139,0	150,1	143,5
Wielka Brytania	7 479,9	226,9	129,8	106,5	30,1	3 594,9	98,6	97,8	111,6	123,5	71,2	53,7	48,1

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych Eurostat 2016.

Tabela 3. Dynamika dochodów przedsiębiorców rolnych i ich determinantów w krajach Unii Europejskiej (na podstawie cen cen stałych z 2005 roku)

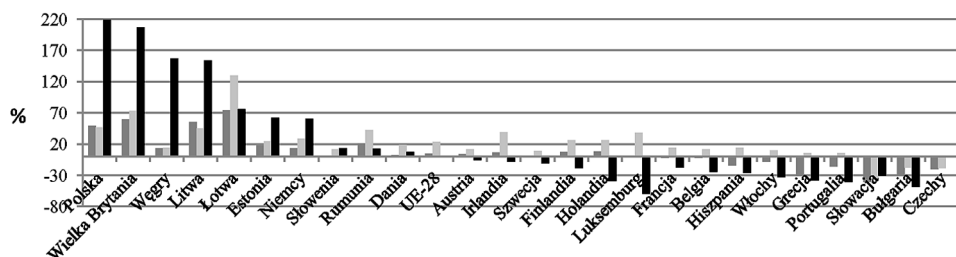
Kraje	Dochody przedsiębiorców rolnych		Wolumen produkcji		Indeks cen realnych produkcji rolniczej		Wolumen zużycia		Indeks cen realnych zużycia	
	2000–2002 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2008–2010 =100	2000–2002 =100	2008–2010 =100
UE-28	98,6	121,2	107,0	101,2	99,4	91,8	104,7	102,7	117,3	93,0
Belgia	75,9	94,6	111,1	98,9	88,0	90,9	113,2	94,3	99,2	84,2
Bułgaria	51,6	86,8	86,5	90,8	81,2	91,7	60,3	91,7	131,0	93,3
Czechy	-965,2	237,6	107,2	100,1	74,4	88,6	96,7	98,2	84,1	93,8
Dania	107,4	-84,4	106,5	100,2	95,9	86,3	121,9	111,3	96,8	102,7
Niemcy	160,3	148,0	114,2	105,4	99,6	91,8	113,4	114,1	113,4	101,7
Estonia	162,0	189,7	133,4	113,5	88,4	90,4	135,8	116,8	91,4	100,6
Irlandia	91,7	149,4	89,3	106,0	119,4	84,7	106,2	106,2	130,4	91,5
Grecja	62,0	87,3	92,3	101,0	75,6	103,0	87,5	94,3	120,7	89,1
Hiszpania	73,9	101,2	113,1	104,2	76,1	98,8	103,3	103,8	110,0	90,7
Francja	82,4	121,2	99,4	99,5	98,1	91,8	99,6	101,1	114,5	93,3
Chorwacja	.	78,0	.	86,7	.	93,5	.	88,6	.	88,3
Włochy	66,9	126,2	99,6	99,5	91,9	92,5	98,6	97,6	111,5	92,2
Cypr	.	106,1	37,5	101,1	230,2	97,3	10,7	99,0	998,7	96,5
Łotwa	175,7	113,4	166,2	113,9	104,6	92,8	182,7	118,0	124,8	91,7
Litwa	253,3	187,0	177,0	114,5	87,5	91,3	131,2	102,2	110,2	88,2
Luksemburg	40,6	127,8	101,4	100,2	98,7	92,3	101,6	86,2	135,2	81,8
Węgry	257,5	177,9	99,5	95,7	114,4	77,2	77,0	96,6	147,8	83,2
Malta	87,2	91,1	75,4	93,7	104,7	103,2	74,0	86,8	122,0	93,7
Holandia	61,4	106,3	114,0	101,3	94,9	93,8	111,2	101,8	113,5	91,5
Austria	94,5	104,0	107,5	102,5	96,8	93,7	97,7	98,7	114,5	90,8
Polska	318,8	139,8	124,2	100,9	119,9	81,9	106,2	100,5	137,8	83,5
Portugalia	59,7	88,7	98,0	98,8	86,2	97,2	102,3	100,3	103,0	90,0
Rumunia	112,5	167,9	115,8	99,9	103,4	92,2	128,6	100,9	110,3	91,3
Słowenia	113,6	104,9	96,0	92,7	102,3	89,2	88,9	87,2	125,8	83,8
Słowacja	69,3	164,7	92,1	96,3	65,0	87,0	92,8	104,2	67,9	98,0
Finlandia	81,8	100,2	110,5	97,0	97,0	86,6	90,1	96,6	139,9	86,2
Szwecja	89,0	77,8	110,3	102,7	91,6	107,8	94,2	103,5	115,9	109,7
Wielka Brytania	307,1	120,2	104,0	102,4	153,7	89,6	109,6	103,8	158,1	93,5

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych Eurostat 2016.

wraz z obniżeniem wsparcia finansowego wyrażonego w cenach stałych, przesyłało o pogorszeniu się sytuacji ekonomicznej w sektorze rolnym. **Po czwarte** wartość produkcji i średni poziom uzyskanego dochodu w rolnictwie czeskim, bułgarskim i słowackim w latach 2011–2013 był niższy niż na początku badanego okresu. W rolnictwie czeskim i słowackim, podobnie zresztą jak w rolnictwie duńskim wyniki ekonomiczne, przyjmowały w niektórych latach wartości ujemne. Zestawiając to z systematycznym wzrostem dopłat trafiających do producentów rolnych w Czechach i na Słowacji można wnioskować o niewydolności dochodowej jednostek produkcyjnych w tych krajach¹³.

Choć poprawę efektów ekonomicznych w rolnictwie większości państw UE-12 można ocenić jako zjawisko pozytywne, to należy jednak mieć na uwadze, że wciąż średni poziom tych dochodów w przeliczeniu na jednostkę pracy i gospodarstwo jest odpowiednio pięć i sześciokrotnie niższy od średnio osiąganego w UE-15. Bezpośrednio wynika to z gorszej struktury agrarnej¹⁴ i zbyt dużej liczby zatrudnionych, zwłaszcza w rolnictwie polskim i rumuńskim (Kiryluk-Dryjska, Baer-Nawrocka 2014).

Rysunek 2. Względne zmiany realnych wartości produkcji, zużycia i dochodów w latach 2011–2013 w relacji do lat 2000–2002

Źródło: obliczenia i opracowanie własne na podstawie danych Eurostat 2016.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone analizy dowiodły, że w krajach, które przystąpiły do UE w 2004 i 2007 roku wraz ze wzrostem poziomu rozwoju, rośnie poziom wytwarzanej wartości dodanej w rolnictwie. Jednocześnie widoczny jest spadek udziału rolnictwa w tworzeniu PKB. Zmiany te można postrzegać jako właściwy kierunek przeobrażeń struktury gospodarczej. Mimo to, udział rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego w krajach UE-12 jest z reguły wciąż wyższy niż w państwach UE-15. Wynika to wyższego poziomu rozwoju działów pozarolniczych,

¹³ Na nieefektywną organizację gospodarstw czeskich, a także słowackich, wskazują również Goraj (2010, s. 26–37) a gospodarstw duńskich również Runowski (2011, s. 327).

¹⁴ Za wyjątkiem rolnictwa czeskiego, gdzie dominują podmioty wielkoobszarowe, a średnia powierzchnia gospodarstwa jest jedną z najwyższych spośród wszystkich państw UE.

ale też różnic w zakresie struktury agrarnej i techniczno-ekonomicznej rolnictwa zwłaszcza w krajach z Europy Zachodniej.

Pozytywnym jest również fakt, że w wielu państwach z UE-12 zmniejszaniu się roli rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego towarzyszy poprawa dochodów producentów rolnych. Z jednej strony wpłynął na to wzrost wartości produkcji, a z drugiej strony rosnąca rola dopłat wspierających dochody. Na zróżnicowanie ich udziału w dochodach rolników w ostatnich latach we wszystkich państwach UE wpływał poziom cen produktów rolnych oraz, w nowych państwach członkowskich, stopniowe podwyższanie poziomu dopłat wskutek realizacji procesu *phasing in*).

Nieco inne tendencje zauważalne są w niektórych krajach UE-15. W Grecji, Hiszpanii i Portugalii w latach 2000–2013 spadek udziału rolnictwa w generowaniu dochodu narodowego następował na skutek zmniejszania się wartości dodanej tworzonej w tym sektorze. Jednocześnie zmniejszał się poziom dochodów osiąganych przez producentów w tym sektorze. Z kolei dobra kondycja rolnictwa jako gałęzi gospodarki narodowej przy występowaniu trudności dochodowych producentów rolnych miała miejsce w krajach Beneluksu. Może to świadczyć o relatywnie większym transferze wartości dodanej z rolnictwa do innych sektorów w tych krajach.

BIBLIOGRAFIA

- Czyżewski A., *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolnego*, [w:] Czyżewski A. (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej, ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, Wyd. AE, Poznań 2007.
- Czyżewski A., Grzelak A., *Rolnictwo w Polsce na tle sytuacji ogólnoeconomicznej kraju w okresie kryzysu 2007–2009*, „Roczniki Nauk Rolniczych Seria G” 2011, T. 98, z.3.
- Goraj L., *Uwarunkowania dla zmian płatności bezpośrednich po 2013 roku*, „Więś i rolnictwo” 2010, nr 3 (148).
- Gudowski J., *Rolnictwo w teorii i praktyce rozwoju gospodarczego*, [w:] Piasecki R. (red.), *Ekonomia rozwoju*, PWE Warszawa 2011.
- Hill B., Bradley D., *Comparison of farmers' incomes in the EU member states*, Directorate-general for internal policies, Brussels 2015.
- Kamiński T., *Wpływ kryzysu gospodarczego w Europie na politykę zewnętrzną Unii Europejskiej*, Wyd. Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2013.
- Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A., *Polityka rolna Unii Europejskiej, kierunki zmian i konsekwencje dla rolnictwa polskiego*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego, Poznań 2014.
- Kowalski A., Rembisz W., *Wspólna Polityka Rolna a rynki rolne w Polsce*, „Biuletyn informacyjny ARR” 2010, nr 9–10 (231–232).
- Massot Marti A., *WPR w kontekście kryzysu gospodarczego i finansowego*, Dyrekcja generalna ds. polityki wewnętrznej Unii Europejskiej, Luksemburg 2009.
- *Manual on the economic accounts for agriculture and forestry EAA/EAF 97*, Rev. 1.1, 2000. Luxemburg: European Communities.

- Mrówczyńska-Kamińska A., *Znaczenie agrobiznesu w gospodarce narodowej w krajach Unii Europejskiej*, „Gospodarka narodowa” 2013, vol. 3 (259).
- Poczta W., *Możliwości trwałego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa – refleksje na tle Deklaracji Warszawskiej*, [w:] Hardt Ł., Milczarek-Andrzejewska D. (red.), *Ekonomia jest piękna?* Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Runowski H., *Zmienność dochodów gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej i jej przyczyny*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2011, tom XIII, zeszyt 1.
- Sachs J., *Nasze wspólne bogactwo. Ekonomia dla przeludnionej planety*, PWN, Warszawa 2009.
- Sadowski A., *Zrównoważony rozwój gospodarstw rolnych z uwzględnieniem wpływu Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego Poznań 2012.
- Tomczak F., *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, SGH, Warszawa 2004.
- Urban R., *Polski sektor żywnościowy a światowy kryzys finansowy*, „Przemysł Spożywczy” 2012, t. 66.
- Woś A., *Rolnictwo polskie wobec procesów globalnych w gospodarce*, IERiGŻ, Warszawa 2001.
- Zegar J.S., *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2008.

IMPORTANCE OF AGRICULTURE IN GENERATING INCOMES IN EU ECONOMIES- DYNAMIC ANALYSIS

Summary: The aim of the paper was to evaluate the changes of agricultural incomes in EU countries in years 2000–2013/2015, from agricultural producers and total economies standpoint. The data come from EUROSTAT database. The results show that in majority of EU12 countries, economic growth was accompanied with the value added raise in agriculture. Beside the decrease of agricultural sector importance in total GDP, the raise of agricultural incomes was observed in these countries. Conversely, in Southern Europe the decrease of values added of agricultural sector and its importance in a total economy took place simultaneously with a drop of agricultural incomes. Relatively strong economic situation in agriculture of Benelux countries was accompanied by income decreases of agricultural producers.

Key words: value added, production, agriculture, agricultural income, European Union.

*Dr Agnieszka Baer-Nawrocka
Dr hab. Ewa Kiryluk-Dryjska
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
e-mail: kiryluk-dryjska@up.poznan.pl*